

Portretul unui tipograf din secolul al XVIII-lea: Dimitrie Pandovici

Cristina Crețu

Colegiul Național de Artă „Octav Băncilă”, Iași

Dimitrie Pandovici is the printer who helps metropolitan Neofit to reorganize the metropolitan typography of Bucharest in 1740. He responds to Neofit's requests, enjoys his trust and receives the task to provide new tools for the typography in order to develop the printing process. Pandovici is first known as an engraver, working in the episcopal typography of Râmnicu-Vâlcea, in 1730, and then, starting with 1737, as a printer. He is the organizer of several typographies: the one in Râmnic, the metropolitan one in Bucharest and another one in Blaj. Apart from his notoriety as a printer, Pandovici is also appreciated as a talented engraver and for his poetic skills. Therefore, his artistic talent, his skills, his devotion to his work shape his profile and show him as a gifted and efficient printer of his time.

Dimitrie Pandovici este tipograful cu ajutorul căruia mitropolitul Neofit reorganizează tipografia Mitropoliei din București, în 1740, în condițiile în care acesta din urmă nu reușise să-și atragă serviciile celui mai priceput tipograf al vremii, popa Stoica Iacovici, și declanșase, în consecință, un conflict care avea să mocnească o perioadă îndelungată.

Numele lui Pandovici apare pentru prima dată în ambianța tipografică bucureșteană în 1740, an în care este delegat de către Neofit să aducă materiale noi pentru înzestrarea tiparniței, a cărei stare la momentul respectiv nu era deloc îmbucurătoare. Dintr-o însemnare a mitropolitului, de la 8 decembrie 1740, aflăm că meșterul Dimitrie este trimis împreună cu Dima și Gheorghe pentru a înzestra tipografia cu 180 de matrite și două teascuri lucrate la Brașov: „2 instrumenturi; 180 mătrăci cu mare cu mică; 1 țigae de topitul plumbului; 1 antimoniou; 2 teascuri ale tipografiei s-au tocmnit să se facă la Brașov” (Simedrea 1965: 921, anexa I-b). La aceste dotări se mai adăugau și șase baloturi de hârtie aduse de la Veneția¹,

¹ Se știe că hârtia de la Veneția era foarte fină în comparație cu aceea din morile de hârtie de la Brașov și Sibiu (unde funcționau din secolul al XVI-lea) sau Gurghiu (în 1714) și Făgăraș (în 1725) și, de aceea, pentru multe cărți imprimate în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a apelat la hârtia venețiană, care era „de bun soi, fabricată din cîrpe, subțire, albă cu vârgi (vergé)”. În plus, hârtia românească, ca aceea folosită la imprimarea *Antologhionului* (Râmnic, 1737), era „cam groasă, gălbenită și puțin scămoasă” din pricina apelor de munte „mai totdeauna tulburi și încărcate cu materii minerale și organice” (Simedrea 1965: 895, 907).

fiecare conținând câte opt tocuri. Odată aduse aceste materiale noi, era nevoie de organizarea lor în atelier și de turnarea literei, cu ajutorul matrițelor noi, meșteșug la care tipograful Dimitrie se dovedește foarte priceput. Astfel, pe parcursul anului 1741, Dimitrie Pandovici, ajutat, se pare, în calitate de feciori-tipografi, de Barbu Bucureșteanul, de cei doi însoțitori ai lui în Ardeal, Dima și Gheorghe, și de Grigorie Stan Brașoveanul, reușește să toarne literă nouă și să pregătească tiparnița pentru activitatea de imprimare ce începe în anul 1742.

Dar să vedem mai întâi de unde porcede acest tipograf și care-i sînt preocupările înainte de a fi chemat de mitropolitul Neofit la București. Chiar fără a ști ceva despre el, ne putem da seama că apelul lui Neofit de la Crit, care se înconjură numai de oameni destoinici și nu era deloc lipsit de ambiții în ceea ce privea planurile sale cu tiparnița Mitropoliei, îl recomandă ca un tipograf iscusit și de toată încrederea.

Despre Dimitrie Pandovici datele nu sînt multe de-a lungul timpului și nici foarte precise, deși el nu este doar un personaj de fundal al veacului, ci cel care reorganizează, cu totală încredere a mitropolitului, tipografia Mitropoliei Ungrovlahiei, așa încît nu i se pot nega contribuțiile, dar ele sînt umbrite de precara informație în ceea ce îl privește. Din acest motiv, multe din materialele consultate sînt rezervate, reducîndu-se la o simplă mențiune² sau o înregistrare sumară în tratările altor subiecte³. Părerile despre meșterul Dimitrie sunt, astfel, împărțite, iar lipsa informației istorice ar justifica ezitățile în plasarea acestuia într-o categorie anume: studii în genere mai îndepărtate în timp (Simedrea 1965: 906-912), dar foarte minuțioase, precum cel al lui Tit Simedrea, consideră că Pandovici se face cunoscut pe la 1730, mai întâi ca gravor și apoi, din 1737, ca tipograf; sînt și demersuri recente care adoptă această variantă și susțin aceleași preocupări ale lui Pandovici. Pe de altă parte, dar nu în absolută contradicție, sînt studii mai noi care îl cataloghează doar ca tipograf (Florescu 1998: 31-34; Teodorescu 2008: 51-52), debutînd ca atare în 1736, fără a-i atribui calități de gravor, care i-ar aparține altui Dimitrie al vremii.

Pentru prima categorie, reprezentativ este demersul lui Tit Simedrea, potrivit căruia Dimitrie Pandovici lucrează inițial la tipografia Episcopiei din Rîmnicu-Vîlcea, unde îl găsim mai întâi ca săpător de stampe în lemn, în 1730, apoi „mai marele tipografiei”, în 1732, și tipograf deplin, în 1737⁴. El ar fi acel

² N. Iorga vorbește de „un Dimitrie Pandovici” care tipărește *Antologhionul* de la Rîmnic din 1737 (Iorga 1969: 425).

³ Mircea Tomescu îl menționează ca organizator al tipografiei de la Blaj, lucrînd anterior la Rîmnic și București (Tomescu 1968: 99).

⁴ Cercetări ulterioare au demonstrat că anul debutului ca tipograf se petrece în anul 1736, cu *Acatistul* de la Rîmnic.

„Dimitrie sculptor typographiae praepositus”⁵ care, în 1732, dă o mărturie despre tipograful Johan Barth ce lucrase prost niște matrițe chirilice comandate de episcopul Inochentie pentru tipografia Episcopiei din Râmnic. Se pare că pînă la această dată, între 1730 și 1732, același episcop permite armurierului Witsch să lucreze la un alt set de matrițe, însă condiționîndu-l să colaboreze cu gravorul Dimitrie⁶. Așadar, potrivit acestor informații, Dimitrie Pandovici contribuie la organizarea tipografiei Râmnicului, ceea ce va face mai tîrziu pentru tiparnița Mitropoliei din București și, apoi, pentru cea de la Blaj.

Numele xilografului apare semnat în două chipuri: cu caractere grecești, jumătate cu litere mici, jumătate cu majuscule, pe gravura „Sf. Nicolae”⁷ (patronul Episcopiei de Râmnic), care este prezentă acum pentru prima dată, pe verso-ul paginii de titlu a *Molitvenicului* (BRV II: 36, nr. 200) de la Râmnic, din 1730; și cu litere latine, „Demiter 7238”, pe o vinieta⁸ cu serafim din *Triodul* apărut tot la Râmnic, în 1731, considerată, mai tîrziu, emblematică pentru tipărițile de la Râmnic. Acestea sînt doar două ocazii care arată priceperea gravorului și inovațiile introduse de el⁹. Potrivit interpretării lui Tit Simedrea, semnătura în latină este o influență din partea austrieșilor care corespundau cu mănăstirile din Oltenia în limba latină, iar semnătura grecească, ce nu se putea datora la acea dată modei fanariote, îl arată ca „venetic”, dar nu de origine sîrbă, cum ar putea sugera sufixul din numele său, ci macedoneană, Pandovici fiind „numele de familie macedoromân Pandu ori Pante” (Simedrea 1965: 908)¹⁰.

⁵ Simedrea (1965: 906) demonstrează că este vorba de Dimitrie Pandovici, iar nu de Dimitrie Rîmniceanu, cum crede V. Molin, sau de Dumitru tipograful, care se vor afirma mai tîrziu, în 1756, la Blaj, respectiv în 1778, la Râmnic. Vezi și părerea lui Virgil Molin (1963: 192).

⁶ Cf. Lupu 2009: 99. Autoarea nu exclude posibilitatea ca respectiva matriță chirilică, rezultată din colaborarea celor doi, să fi fost „model pentru refacerile ulterioare”.

⁷ Gravura este reprodusă și în *Triod* (Râmnic, 1731), BRV II: 43, nr. 204, fig. 285. Apare și în *Liturghia* (Râmnic, 1733), BRV II: 1733, nr. 208. Dacă pe xilogravuri apărea, de regulă, numele desenatorului, nu cel al săpătorului, care executa cu îndemînare forma desenată, în cazul lui Dimitrie lucrurile se confundă, el fiind atît desenatorul, cît și săpătorul gravurii (Simedrea 1965: fig. 9). Virgil Molin vorbește, în astfel de cazuri, de „xilografie originală”, cînd „artistul-grafician era și artist-gravor, cum au fost marii graficieni din Renaștere: Dürer, Cranach, Burgkmair și alții” (Molin 1960: 689).

⁸ *Ibidem*: 61, fig. 286. Vinieta este copiată după *Triodul* de la Buzău, din 1700, și reapare în *Antologhionul* de la Râmnic, din 1737 (BRV II: 52, nr. 215). După Gabriel Cocora, modelul vinietei, atribuit lui Mitrofan Episcopul, arată „un serafim stilizat care, datorită meticuloasei execuții, poate fi un veritabil «ex libris»” (Cocora 1977: 154).

⁹ Lupu 2009: 185: „În cursul anilor 1730-1731, Dimitrie a gravat o serie de clișee noi pentru ilustrarea cărților”.

¹⁰ Mai mult, autorul crede că Pandovici provine dintr-o familie de români macedoneni veniți în Ardeal, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, pentru a scăpa de prigoana turcilor, iar din Ardeal, unde s-ar fi inițiat în tainele artei tiparului, Dimitrie a venit la

Așadar, Pandovici și-ar începe activitatea ca săpător de stampe în lemn, în tipografia Episcopiei din Râmnic, lucrările lui întâlnindu-se în câteva cărți tipărite aici în perioada 1730-1733. În această tipografie lucrează împreună cu cel care va deveni un renumit xilograf, Mihai Athanasievici Râmnicianul, săpînd amîndoi stampe în lemn pentru *Triod* și *Liturghie*, imprimate la Râmnic în 1731, respectiv 1733 (BRV II: 42, nr. 204; 48, nr. 208).

După Aurelia Florescu, cel care se afirmă în jurul anului 1730, semnînd în cele două moduri mai sus amintite, nu este Dimitrie Pandovici, ci Dimitrie „sculptor”, care lucrase anterior la Snagov și Buzău și fusese apreciat și adus la Râmnic de Damaschin Episcopul, unde își va forma proprii ucenici (printre care și cel care va deveni reputatul Mihai Athanasievici Râmnicianul), devenind apoi supraveghetor al tipografiei. Autoarea face un studiu comparativ al gravurilor din unele tipărituri buzoiene, de la 1700, și rîmnicene, de la 1730, și conchide că modalitatea de realizare și ornamentele asemănătoare dovedesc că nu este vorba de Pandovici, care se va impune mai tîrziu, ci de un „Dimitrie sculptorul”. Cercetînd ilustrațiile și ornamentele ce împodobesc tipăriturile rîmnicene, autoarea exclude posibilitatea ca Pandovici să fi fost gravor, întrucît în cărțile tipărite de el în cele trei centre, Râmnic, București și Blaj, nu reapar imaginile din tipăriturile de la Râmnic din 1730-1731¹¹. Nu se exclude însă posibilitatea ca respectivele clișee să fi fost distruse în urma evenimentelor istorice și a arderii tipografiei de la Râmnic în 1738.

Argumentele și analiza în detaliu a gravurilor vremii sînt convingătoare, totuși, ceva din respectiva perioadă rîmniciană se menține ca semn consecvent în tipărituri ulterioare, și în cele bucureștene, ale lui Pandovici, anume vinieta cu serafim¹², prezentă în *Triodul* din 1731 sau în *Antologhionul* din 1737. Mai mult, asemănarea pe care mizează autoarea, între gravura reprezentînd pe *Sf. Vasile*, din *Liturghie* (Buzău, 1702), semnată *Dimitrios 1698*, și cea avînd ca subiect pe *Sf. Nicolae*, din *Molitvenic* (Râmnic, 1730), semnată *Dimitris*, nu ar fi un argument solid pentru a demonstra că ambele aparțin altui Dimitrie, întrucît gravura de la Buzău se aseamănă foarte mult cu cea portretizînd același sfînt din *Îndreptarea legii* (Tîrgoviște, 1652), care îi aparține lui Petru Xilograf. Adică, așa cum gravura de la Buzău ar fi putut-o valorifica pe cea de la Tîrgoviște, fără a avea același tipograf, tot astfel și gravura cu *Sf. Nicolae* îi poate aparține lui Pandovici,

Râmnic, pentru ca, după anul 1745, să se întoarcă tot în Ardeal. După D. Coravu, Dimitrie Pandovici se formează la Râmnic (Coravu 1967: 54).

¹¹ Florescu 1998: 57: „În cărțile tipărite de el la București, Blaj și Râmnic nu sînt reluate imaginile din cărțile imprimate la Râmnic între 1730 și 1731. Aceste precizări ne determină să susținem că Dimitrie sculptorul care este cunoscut la Râmnic în anii 1730-1731, prin gravurile descrise, nu este unul și același cu Dimitrie Pandovici”.

¹² Vinieta cu serafim este atribuită lui Pandovici de Dan Simonescu și Gheorghe Buluță (Simonescu 1981: 66).

iar nu meșterului de la Buzău, care semnează *Dimitrios 1698*. Mai adăugăm și faptul că o decorație asemănătoare a veșmintelor se regăsește în gravura *Sf. Nicolae*, ca și în alte gravuri atribuite lui Pandovici¹³. Credem că reparația vinierei și unele gravuri din tipăriturile sale bucureștene, atribuite lui, îi arată și îndeletnicirea de sculptor, mai ales că gravurile din urmă sînt însoțite de versuri, înclinație recunoscută a tipografului. Considerăm, de asemenea, că tocmai multiplele talente, de tipograf, gravor, versificator, îl recomandaseră mitropolitului, care nu s-ar fi orientat spre oricine pentru a-i încredința tipografia, ci spre „mai-marele” tiparniței rîmnice, ca unul ce putea asigura succesul și buna funcționare a atelierului Mitropoliei.

El este organizator al tipografiei de la Rîmnic și, mai tîrziu, al celor de la București și Blaj¹⁴, lucru care presupunea nu numai disciplină și iscusință, ci și deschidere spre alte meșteșuguri și preocupări variate, cum sînt gravura și versurile. Priceperea în turnatul literei dovedită la București este un argument al îndemînării sale, talentul de versificator îi este, de asemenea, recunoscut, iar originile lui îl arată ca un bun cunoscător de greacă și poate vorbitor de germană, dat fiind că venea din Ardeal. Toate acestea îl recomandă mitropolitului Neofit care nu ar fi chemat pentru a-i da o sarcină importantă decît un inițiat, un om cultivat, iscusit și capabil să facă față provocărilor reorganizării unei tipografii în care mitropolitul însuși își punea mari speranțe.

Așadar, considerăm că lui Pandovici, venit din Ardeal la Rîmnic, nu-i sînt străine preocupările de gravor și că lui i se datorează și organizarea tipografiei de aici. O certitudine este însă îndeletnicirea de tipograf începînd cu anul 1736, prima carte pe care o va imprima fiind un *Acatist*¹⁵, cu cheltuiala lui Climent,

¹³ Menționăm aici gravura *Sf. Constantin și Elena* din 1742 (din *Cazaniile* lui Ilie Miniati).

¹⁴ Mișcarea meșterilor de la un centru la altul nu era ceva neobișnuit, mai ales în cazul tipografilor iscușiți. Astfel, pentru priceperea lui în organizarea unui atelier tipografic, se justifică chemarea lui Pandovici la București și, apoi, plecarea la Blaj. Virgil Molin vorbește de o „concentrare a forțelor tehnice și artistice” la Blaj, pentru tipărirea *Evangheliei* din 1765, menționînd și „valoarea circulatorie” a meșterilor din „orice parte a ținuturilor locuite de români” (Molin 1960: 713-714). Mișcarea tipografilor mai avea și alte cauze, mai puțin plăcute, cum ar fi războaiele sau necesitățile financiare: „Dar nu era mai fericită situația tipografilor nici în timp de pace, ei trebuind să se mute din tîrg în tîrg după cum se muta reședința domnitorilor ori după cum puteau desface spre vînzare cărțile și produsele tipografice” (Voștinar 1937: 41-42). Autorul compătimizește, cu umor însă, pe meșteri, după distrugerea tipografiilor pe timp de război, arătîndu-i ca „fugăriți cu o desagă pe spinare, avînd în ea strînse la iușeală cele cîteva scule de fabricat litere”.

¹⁵ Datarea cărții este lămurită de Dorin Teodorescu (2008: 138). Prezentarea cărții și încercări anterioare de datare se regăsesc la Poenaru (1973: 21) și Florescu (1980: 491-494). Se presupune că există și o *Psaltire* tipărită la Rîmnic, în 1736, de Pandovici și diortosită de Ivan Făgărășanul, dar nu este cunoscută foaia de titlu (Teodorescu 2008: 52, n. 18).

atunci „Iposifios al Rîmnicului”¹⁶, și avînd corector pe Lavrentie de la Hurezi. Urmează *Antologhionul* din 1737¹⁷, „acum întîi tipărit rumânește [...] de Dimitrie Pandovici tipograful” (BRV II: 52, nr. 215)¹⁸, împodobit cu xilogravuri ale lui Mihai Athanasievici. Însă tipărirea acestei frumoase cărți nu este lipsită de greutate, din pricina războiului dintre austrieci și turci, din 1737-1739, care va duce și la închiderea tiparniței de aici. Cum contextul istoric nu este favorabil, din 1737 și pînă la solicitarea mitropolitului Ungrovlahiei¹⁹, Pandovici rămîne fără lucru.

La București, tipărește *Catavasierul*, în 1742, și *Apostolul*, în 1743 (BRV II: 56, nr. 222; 64, nr. 229). S-a confirmat, pe baza unor exemplare descoperite în Transilvania, că în 1742 se tipărește în tiparnița Mitropoliei și un *Triod*, iar în 1743, un *Antologhion* (Cristache-Panait 1972: 1232), avîndu-l ca tipograf pe Pandovici. În ciuda eforturilor depuse pentru ridicarea tipografiei, după 1743, tipograful își încheie activitatea la București, întorcîndu-se la Rîmnic, fapt care ar putea nedumeri. Văzîndu-și însă echipa dezmembrată, prin plecarea în Moldova lui Barbu Bucureșteanul și a lui Grigorie Stan Brașoveanul, și dorindu-și, poate, alte condiții de lucru, Pandovici pleacă din București. Nici la Rîmnic nu va sta prea mult, întrucît breasla tipografilor era completă aici și, după tipărirea, în 1745, a *Ceaslovului*, va pleca în Ardeal.

Să zăbovim însă asupra unui fapt: oare plecarea definitivă din București a unui meșter tipograf iscusit, care nu venise aici din proprie inițiativă, ci chemat de mitropolit, nu lasă loc unor interpretări? Se prea poate ca meșterul să fie descurajat de plecarea celor doi iscusiți feciori-tipografi, dar un tipograf apreciat de mitropolit și avînd, cum ar fi fost firesc, înlesniri și ocrotire din partea acestuia, nu putea oare să-și refacă echipa, mai ales că migălise destul la organizarea tipografiei sau mai era ceva, o nemulțumire care îl determină să plece? Poate că lucrul în tiparnița Mitropoliei nu fusese pe placul lui și, de ce nu, poate că experimentase, la rîndu-i, ca Stoica Iacovici, nemulțumiri într-un atelier în care decidea mai ales mitropolitul. Nu există dovezi în acest sens și nici Dimitrie Pandovici nu avea, probabil, personalitatea popei Stoica, dar avea, desigur, inițiativă și dorința de a-și face cunoscută munca, astfel că nu va rămîne nici la Rîmnic, ci va merge la Blaj, de numele său legîndu-se înființarea tipografiei de acolo.

Înființarea tipografiei de la Blaj are ca fundal lupta românilor din Transilvania pentru a-și păstra religia, prin citirea cărții liturgice a tuturor românilor, în

¹⁶ Titlul acesta însemna confirmarea dată de autoritățile statului pentru funcția de episcop, sfințirea sa realizîndu-se în 1737 (Teodorescu 2008: 139).

¹⁷ După Fr. Pap, începînd cu *Antologhionul*, apare, pe lîngă vechiul caracter grafic, un alt tip de literă în tipărirea rîmnicene, „ceea ce înseamnă că pentru matrițele noi au fost luate ca model cele întrebuințate înainte vreme în aceeași tipografie” (Pap 1968: 542).

¹⁸ Cartea este descrisă și de Teodorescu (2005: 104-106).

¹⁹ Solicitarea este motivată și de revenirea Episcopiei de Rîmnic la Mitropolia Ungrovlahiei, după război.

condițiile scindării religioase întărite de decretul împărătesc de la 23 noiembrie 1746. Acest decret era menit să împiedice circulația tipăriturilor considerate „pline de eresuri și însuflețite de spiritul schismei” (Iorga, 1930: 138) ale românilor din celelalte provincii²⁰. Odată cu mutarea, de către Petru Pavel Aaron, a vechii tipografii de la Alba-Iulia la Blaj, se realizează un vechi deziderat al episcopului Inochentie Micu, iar Dimitrie Pandovici este tocmit să organizeze această tiparniță, lucru care nu-i era străin meșterului și prima carte pe care o imprimă la Blaj este ordinul împărătesei Maria Tereza: *Poruncă pentru interzicerea circulației banilor austrieci în țările otomane supuse*, de la 27 august, 1747 (BRV IV: 68, nr. 99). Există însă și o altă opinie, a lui Fr. Pap, pentru care prima carte imprimată de Pandovici la Blaj este o *Psaltire*, tipărită cu o veche garnitură de litere adusă de la Râmnic, întrucât tipul de literă de aici seamănă cu cel din cărțile imprimate la Râmnic înainte de 1737 și din cele blăjene din 1751-1753²¹. Dacă dotarea tiparniței de la Blaj cu material adus de la Râmnic nu este sigură, este certă aducerea aici a literei chirilice de la Academia iezuită din Cluj (Lupu 2009: 188). După anul 1747, numele lui Dimitrie Pandovici nu mai apare, despre el nemaștiindu-se nimic, însă activitatea lui și inițiativele acestui săpător de stampe în lemn și, apoi, tipograf, constituie o treaptă în dezvoltarea tiparului și a culturii românești.

Pe lângă munca de tipărire propriu-zisă și gravurile bine executate, Dimitrie Pandovici se remarcă și ca prefațator, diorthositor și, aspect deloc neglijabil, un talentat versificator, preocupări care îi întregesc profilul. Cele mai multe astfel de versuri sînt considerate „meditații la stemă” (Pap 1968: 279), întrucât ele apar pe spatele foii de titlu, imediat după stema domnească, mitropolitană sau episcopală, sau după gravuri reprezentînd patroni spirituali. Astfel, lui îi sînt atribuite (*ibidem*: 298) „stihurile politice” nesemnate de la începutul *Molitvenicului* (Râmnic, 1730) și tot lui îi aparține prefața în versuri pentru *Catavasierul* din 1742, „Cătră pravoslavnicul norodū alū țării Rumănești”. Versurile din *Molitvenic* sînt închinare Sfîntului Nicolae, protector al Episcopiei Râmnicului, mitropolitului

²⁰ Măsurile adoptate erau foarte severe, mergînd pînă la interzicerea accesului în Transilvania a preoților din Moldova și Muntenia și interzicerea cărților românești de slujbă: „Din această stăruință de desbinare sufletească a neamului au izvorît măsurile severe ale guvernatorului Transilvaniei din Aprilie 1745 începînd, de a opri chiar cu puterea militară intrarea preoților din Țările Române, precum și a acelor preoți transilvăneni cari s-au hirotonisit în Muntenia și Moldova. Și tot acelaș scop s-a urmărit și prin cunoscutele decrete împărătești, prin cari se oprea intrarea în Transilvania a cărților bisericești ieșite din tiparnițele muntene, moldovene și rusești încă de la 1746” (Moga 1940: 584). De multe ori însă, aceste măsuri nu făceau decît să impulsioneze „eroismul religios al poporului român și ura contra unirii cu Roma latină” (Meteș 1928: 47).

²¹ Pap 1968: 542: „e foarte probabil ca la Blaj, imediat după deschiderea noii tipografii și pînă ce au fost turnate aici matrițe noi, să se fi utilizat materialul tipografic vechi, uzat, adus de la Râmnic de tipografi și gravori veniți de acolo”.

Belgradului, Moise Petrovici, și episcopului Inochentie. Cele paisprezece stihuri pentru Sfântul Nicolae urmează gravura cu același subiect semnată „Dimitris”:

„Sfinte Nicolae, celū ce în lume ai strălucitū,
Cu mari minuni ești vestitū,
Că în toată lumē minuni ai arătatū
Și de toți ești pré lăudatū;
Pre toți cei ce te chīamă îi izbăvești,
Și dinū toate primejdiile îi mîntuești,
Priimēște și de la noi aciastă închinăciune,
Ci nu ne uītă dintr-a ta rugăciune.
Ca celū ce ai la Dumnezeu multă îndrăznire
Și poți să-lū faci spre noi cu milostivire.
Ție dinūtr-ale tale, Ierarșe sfinte,
Acestū odorū aducemū cu sufletū fierbinte;
Tinde-ți darū sfinta mînă și-lū priimēște
Și cu rugăciunē ta pre noi ne păzēște” (BRV II: 37, nr. 200).

Aceluiași sfînt îi închină douăsprezece versuri în *Antologhionul* tipărit la Rîmnic, în 1737, unde apare și un ornament semnat de el, vinieta cu serafim:

„O Nicolae alū nostru folositoriū pré sfințite,
Iubitoriule de fii și alū nostru Părinte,
Acele stihuri îți închină Typografulū,
La tine cela ce ești bunelorū învățăturī Capulū [...]
Ci, precumū atuncē ai păstoritū cu vrednicie,
Așa și acumū ne povățuiaște la viița de vecie” (*ibidem*: 52, nr. 215).

Observăm cum aceste versuri încep cu elogiul adus sfîntului, căruia i se dedică tipăritura și, totodată, i se solicită paza și povața.

Iată-l, așadar, ca artist complex, care nu doar desenează și gravează chipuri de sfinți, dar le și omagiază prin compunerea de versuri și, chiar dacă aceasta ar putea fi considerată o preocupare caracteristică epocii, totuși Pandovici nu se mărginește la cele cîteva „versuri la stemă” care fac elogiul patronilor spirituali, domnitorului sau mitropolitului, ci merge pînă la exprimarea unei opinii despre rolul traducerilor în epocă și importanța cărții în limba română, întocmind ampla prefață în versuri a *Catavasierului* din 1742. Mesajul transmis prin această predoslovie vizează, așa cum notează tipograful, „pravoslavnicul norod” al Țării românești, spre al cărui folos se traduc din greacă numeroasele cîntări din cuprinsul cărții:

„O pravoslavnice norodū, limbă rum(â)nescă,
păzită de Dumnezeu țară creștinescă,
În Domnulū să vă bucurați prin sfinta cîntare

cu credință, cu nădăjde, cu dragoste mare,
Că iată s-au tîlmăcit spre alu' vostru folosu',
caré cu nevointă dinu' grece s-au scosú" (*ibidem*: 57, nr. 222).

Urmează îndemnul adresat credincioșilor de a cinsti sfintele sărbători și de a-și curăți, prin rugăciune, sufletele, și, spre final, omagierea domnitorului Mihai Racoviță, sub a cărui oblăduire se tipărise cartea:

„Domnului Mihai Vod(ă) ca să stăpînescă
țara Ungrovlahiei, și să odihnescă
Întru pré înnălțatulū scaunū precumū să cuvine,
păzindū țara, miluindū cum iaste mai bine,
Cu multă veselie, cu multă bunéțe,
cu viață îndelungată într-adînci bătrănéțe,
Cu Doamna, cu coconii întru toată nălțimé
cu rudele, cu boiari, cu toată mulțimé,
Biruindū vrăjmașii săi cu putére de susū,
cu paloșū, cu buzduganū, prin stema ce i-ai pusū”.

Prefața este gîndită ca o rugăciune amplă care se adresează întîi poporului, îndrumat să aprecieze noua tipăritură și să-și îndeplinească îndatoririle creștinești, apoi voievodului, căruia i se aduc laude, dar i se amintește, totodată, menirea de a-și apăra norodul și, prin aceasta, spiritualitatea neamului său. Formula de final este una specifică rugăciunii în general, prin slăvirea puterii divine: „Celū ce ești mai nainte de véci făr-începutū / acumū și pururé și în véci de véci fără sfărșitū. Aminū”.

Deși versurile, din punct de vedere compozițional, rămîn în aceeași schemă mai mult sau mai puțin rigidă a vremii, nu este de neglijat înclinația către versuri a unui tipograf care își gîndește astfel prefața. În plus, o astfel de preocupare întregeste profilul unui meșter cultivat, deschis către inovație și cu un talent artistic care-l individualizează între tipografii vremii²².

Bibliografie

- BRV: I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom I-IV, București, 1903-1944.
Cocora, Gabriel, *Tipar și cărturari*, Editura Litera, București, 1977.
Coravu, Dimitrie, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, anul XIX (1967), nr. 1-2.
Cristache-Panait, Ioana, *Tipăritura bucureșteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în „Glasul Bisericii”, anul XXXI (1972), nr. 11-12.
Florescu, Aurelia, *Gravura rîmniceană (1705-1827)*, Editura Aius, Craiova, 1998.

²² Lupu (2009: 298) considera că „Dimitrie Pandovici este singular printre tipografii epocii, prin varietatea preocupărilor sale artistice. Gravor talentat, el este atras totodată și de poezie”.

- Florescu, Aurelia, *Un acatist tipărit la Râmnic între 1737-1739*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1980, nr. 3-6.
- Iorga, N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.
- Iorga, N., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, vol. II, Editura Ministeriului de Culte, București, 1930.
- Lupu, Daniela Luminița, *Tiparul și cartea în Țara românească între anii 1716 și 1821*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Metes, Ștefan, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1928.
- Moga, Ioan, *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul XVIII pentru românii din Transilvania și Ungaria*, în *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1940.
- Molin, Virgil, *Tiparnița de la Râmnic în timpul Episcopului Ioanichie*, în „Mitropolia Olteniei”, XV (1963).
- Molin, Virgil, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1960, nr. 7-8, iulie-august.
- Pap, Fr., *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuție la Bibliografia românească veche*, în „Acta Musei Napocensis”, 1968, V.
- Poenaru, Daniela, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Muzeul Județean Dâmbovița, Tîrgoviște, 1973.
- Simedrea, Tit, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă română”, an LXXXIII (1965), nr. 9-10.
- Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981.
- Teodorescu, Dorin, *Din istoria tiparului și cărții românești*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2008.
- Teodorescu, Dorin, *Cartea veche românească de Râmnic (1701-1830)*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2005.
- Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, Editura Științifică, București, 1968.
- Voștinar, Gheorghe, *Din istoria tiparului*, „Concordia” Institut de Arte Grafice și Editura S. A. Arad, 1937.